

ROSTA ISTVÁN

A Magyar Tudományos Akadémia törekvései a dualizmus korabeli technikai kultúráért

A Magyar Tudományos Akadémia szaktudományos differenciálódása az osztályszerkezetekben valósult meg. Korszakunkban a technikai tudományok a III. osztályhoz csatlakoztak. (A bizottságokat osztályokhoz sorolták be.)

1870 előtt külön matematikai és külön természettudományi osztályban folyt a munka. 1870-től az Akadémiának összevont matematikai és természettudományi osztálya lett, ami a III. jelölést kapta. 1891-ben lényegében maradt az I., II. és III. osztály, de két-két alosztállyal folytatta a korábbi tevékenységét mindhárom. Így a III. osztály is két alosztályra tagozódott.

Időbe került, amíg az osztályok viszonylagosan önálló működése elfogadottá és gördülékeny gyakorlattá vált. „.....Akadémiánknak ....igen fontos rendeltetéseül van elészabva ....a tudományok magyar nyelven terjesztése és az irodalomnak mint olyannak művelése ....s félek, ha jókor nem intézkedünk, igazolva lesz gróf Teleki Józsefnek az osztályok feletti vitákban 1844. decz. 19-én hévvel kifejezett aggodalma: »az önálló osztályülések az akadémiai egységnek sírjává lesznek.«” – Írta Toldy (Schedel) Ferenc 1870-ben, utalva az Akadémia működésének 1831-ben, az első alapszabály szerint történt megkezdésére. (Akadémiai Értesítő. 1870. 234., 238.)

1877-ben tárgyalta a III. osztály azt a fontos kérdést, hogy „....., mi lenne a legalkalmasabb mód, melylyel az osztály a matematikai és természettudományi állandó bizottság ügyeire befolyást gyakorolhatna?....”. (Akadémiai Értesítő. 1877. 114., 115.) Az Akadémia Ügyrendjében az osztályok és az állandó bizottságok kapcsolata nem volt részletesen szabályozva. Ennek pótlására indult el egy ilyen irányú munka az 1877. április 30-án megtartott összes ülésen, – osztályonként és bizottságonként 1-1 tag részvételével. A III. osztály (matematikai és természettudományi) részéről Szily Kálmán akadémiai rendes tag, a matematikai és természettudományi bizottság részéről pedig Szabó József, szintén akadémiai rendes tag látott munkához. (Akadémiai Értesítő. 1877. 166.)

Már 1872 előtt is szó volt arról, hogy az Akadémia adjon ki egy idegen nyelvű Akadémiai Értesítőt. Osztályonként 2-2 tag alkotott erre a feladatra bizottságot. A III. osztály (matematikai és természettudományi) 1872. december 16-i ülésén újra előkerült ez a kérdés. Ennek alapján az 1872. december 23-i összes ülés határozatot is hozott arról, hogy a folyóirat 1873 elejétől induljon meg. (Akadémiai Értesítő. 1872. 275.) Később azonban a megvalósítást elvetették: „.....azt azonban soha meg nem engedi s az Akadémia alapszabályai is kizárják, hogy az Akadémia, mint ilyen, más mint magyar nyelvű folyóirat szerkesztésére tekintélyét s hivatalos közreműködését kölcsönözze;....”. (Akadémiai Értesítő. 1873. 18.)

Mégsem szabad azonban ebben azt látnunk, mintha az Akadémia elzárkózott volna saját tevékenységének külföldi megismertetése elől, vagy nem tartotta volna fontosnak a nemzetközi kapcsolatokat. Inkább az Akadémia eredeti céljának jó értelemben vett tiszteletéről és a magyar nyelvhez való jószándékú ragaszkodásról lehetett szó, hiszen egyidejűleg azt is kinyilvánították, hogy az Akadémia „.....egy oly közlöny szükséges voltát, mely Akadémiánk tudományos működésével a külföldet megismertesse, kétségbe nem vonja, s egy ilyennek létrejövését még anyagi segélylyel is támogatni kész;....” (Akadémiai Értesítő. 1873. 18.) Hason-

lő megfontolásból az Akadémia nem foglalkozott az idegennyelvű kéziratok bírálatával sem. (Akadémiai Értesítő. 1873. 163.)

A III. osztályból Szily Kálmán akadémiai rendes tag az 1874. július 1-i összes ülés anyagához csatolva javasolta, hogy az Akadémiai Értesítőt (1867-től visszamenőleg, utána pedig a 9. évfolyamtól kezdődően évente) lássák el „.....teljes ráutaló névjegyzékkel, ...illetőleg tárgyjegyzékkel....”. (Akadémiai Értesítő. 1874. 165.) Név- és tárgymutató címen az I-VIII. évfolyamokhoz (1867–1874) 1875-ben jelent meg az első ilyen összeállítás, ami a technikatörténeti szempontú kutatást is megkönnyíti. (A III. osztály 1877. november 26-án javaslatot olvasott fel arról, hogy a matematikai és természettudományi értekezések alkalmasabb méretben, „negyedréti alakban” jelenjenek meg. Indoklásul a matematikai formulákat és a természetrajzi táblákat említették meg. (Akadémiai Értesítő. 1877. 210.) Az összes ülés el is fogadta ezt 1878. január 28-án Gróf Lónyay Menyhért elnöklése alatt. (Akadémiai Értesítő. 1878. 25.)

A III. osztály 1888. március 26-án összes akadémiai ülésben (elnök: Stoczek József akadémiai másodelnök) közölte azokat a szabályokat, amelyeket a Matematikai és Természettudományi Értekezések kiadásának tárgyában megállapítottak. (Akadémiai Értesítő. 1888. 45., 52.)

Az Akadémia összes ülése elfogadta (1894. november 26.) a III. osztály azon előterjesztését, amely az osztály folyóiratának (Mathematikai és Természettudományi Értesítő) évi öt füzetben történt megjelenését a korábbiaknál pontosabban szabályozta. A folyóirat az osztályüléseken „.....részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat....” volt hivatva közzé tenni. (Akadémiai Értesítő. 1894. 732., 733.) (Az új szabályozás 1895. január 1-én lépett hatályba.)

1883. május 16-án Gróf Lónyay Menyhért akadémiai elnök elnöklése alatt a XLIII. nagygyűlés első napján jóváhagyták az osztályelnökök megválasztását. (21. pont.) Az I. osztályban Hunfalvy Pál akadémiai rendes tag, a II. osztályban Ipolyi Arnold akadémiai rendes tag, a III. osztályban pedig Sztoczek József akadémiai rendes tag lett az osztályelnök, három esztendő időtartamra. (Akadémiai Értesítő. 1883. 97., 98.)

Akin Károly akadémikus már 1868-ban fordult az Akadémiához, kérve egy bizottság felállítását, amelynek (Akin szerint) feladata lett volna azon munkálkodni, hogy az egzakt tudományok Magyarországon erőteljesebb fejlődésnek induljanak, és nagyobb megbecsülést kapjanak. (Magyar Tudományos Akadémia. Könyvtár. Kézirattár. RAL 1246/1868.)

További akadémiai elismerést jelentett a technikai tudományoknak, hogy Sztoczek József igazgató és rendes tagot az 1886. május 6-i elegyes ülés az Akadémia másodelnökévé 3 évre megválasztotta. (Ebben az akadémiai tisztségben is királyi megerősítésre volt szükség!) Sztoczek a 40 szavazatból 23-at kapott, az utána következő legtöbb szavazat mindössze 4 volt. (Akadémiai Értesítő. 1886. 143.) Megelőzőleg az 1886. május 5-i nagygyűlésben az osztályok jelentéseiben azt közölték, hogy Sztoczek Józsefet a III. osztály osztályelnöknek választotta. 1886. június 15-én közzétett levelében azonban Sztoczek a másodelnökség királyi megerősítését követően az osztályelnökségről lemondott. (Akadémiai Értesítő. 1886. 167., 169.)

Az 1886. október 11-én megtartott osztályértekezlet Than Károlyt megválasztotta ideiglenes osztályelnöknek. (Akadémiai Értesítő. 1886. 219.) Az 1887. május 12-i nagygyűlés első napján azonban már olyan III. osztálybeli felterjesztést olvastak fel (hivatkozva az 1887. május 10-i nagygyűlés előzményeire), amely szerint Than Károly akadémiai rendes tagot az ideiglenes osztályelnökség után tartósabb időtartamra is osztályelnöknek választották. „Helyeslő tudomásul vétetik.” – Olvasható a nagygyűlés anyagában. (Akadémiai Értesítő. 1887. 157., 161.)

Than Károly nevéhez közvetlenül technikatörténeti esemény is köthető. Az 1870-es években ő hozta be Magyarországra az első, ipari szempontból is jól használható áramfejlesztő berendezést. Bár Than elsősorban

természettudós (gyógyszerész és kémikus) volt, a személyében mégis a technikai tudományok fejlődését is elősegítő tudós került az Akadémia III. osztályának élére.

1889. május 2-án, a nagygyűlés első napján (Pulszky Ferencz tiszteleti tag, helyettes elnök elnöklése mellett) olvasták fel az osztályok jelentéseit arról, hogy kiket választottak meg osztályelnöknek. Az I. osztályban Hunfalvy Pál akadémiai rendes tag, a II. osztályban Pulszky Ferencz akadémiai tiszteleti tag, a III. osztályban pedig Than Károly akadémiai rendes tag lett az osztályelnök. A nagygyűlés a választásokat tudomásul vette. (23. pont.) (Akadémiai Értesítő. 1889. 127., 129.)

Than Károlyt 1904-ben, a III. osztályban ismét osztályelnöknek választották. (Akadémiai Értesítő. 1904. 242., 306.) Az ekkor már 70 éves Than Károly másodelnökségére még ezt követően került sor, – vezetői és tudósi aktivitását élete utolsó időszakáig is megőrizte.

Az 1892. június 20-i akadémiai összes ülés arról döntött, hogy a „*Mathematikai és természettudományi bizottság*” elnöke Szabó József akadémiai rendes tag, előadója pedig Lengyel Béla akadémiai levelező tag lett. (Akadémiai Értesítő. 1892. 490., 491.)

Az akadémiai tagválasztásokban az osztályoknak fontos kezdeményező szerepük volt. Dr. Schenek István bányatanácsost, selmecebányai bányászati akadémiai kémia-professzort a III. osztály részéről 1889-ben ajánlották akadémiai levelező tagnak. Schenek és Farbaký akkumulátorairól az ajánló Than Károly akadémiai rendes tag így írt: „*Ezen akkumulátorok európai hírre vergődtek....*”. Schenek írásai pedig „*.....részint a Bányászati és Kohászati Lapokban, részint a Dingler-féle »Polytechnisches Journal« és egyéb külföldi szaklapokban jelentek meg.*” (Akadémiai Értesítő. 1889. 123.) – Olvashatjuk szintén Than ajánló soraiban. Scheneket 1889. május 2-án és 3-án az akadémiai nagygyűlés 31 igen szavazattal 1 ellenében meg is választotta akadémiai levelező tagnak. (Akadémiai Értesítő. 1889. 127., 130., 132.) Akadémiai folyóiratban Schenek akkumulátorokról szóló tanulmánya 1890-ben jelent meg. (Értekezések T. T. 1891. 1-30.) Címe: „*Kísérleti adatok az akkumulátorok működéséhez.*” (Schenek eredetileg gyógyszerész és kémikus volt.)

Például 1889. februárjában a III. osztályban 3 tiszteleti, 5 rendes és 4 levelező tagsági hely volt betöltetlen. „*Az Akadémia tagjai körlevélben fel fognak hivatni, hogy tagajánlásukat márczius 31-ig küldjék be.*” – Olvashatjuk az 1889. február 25-i összes ülés anyagában. (Elnökölt: Stoczek József akadémiai másodelnök.) (Akadémiai Értesítő. 1889. 21., 23.) Az idevonatkozó jelentést a főtitkár terjesztette elő.

Kerpely Antalt Pettko János levelező tag ajánlotta akadémiai levelező tagnak abban a levelében, amit Kisújszálláson írt 1877. február 14-én. A címzett Arany János akadémiai főtitkár volt. „*A' m. tud. Akademia ügyrendjének értelmében, levelező tagúl való megválasztásra Kerpely Antal urat bátorkodom ajánlani, a' ki azután a' mathematikai és természettudományi osztályba lenne sorozandó.*” – Olvashatjuk Pettko levelében. (Magyar Tudományos Akadémia. Könyvtár. Kézirattár. RAL 139/1877.)

Péché Antalt az 1879. március 30-án kelt levelében ajánlotta akadémiai levelező tagnak Dr. Szabó József, mint a III. osztály tagja. „*Tekintetes Akadémia. A III-ik osztályba megválasztásra levelező tagnak bátor vagyok ajánlani Péché Antal urat, m. kir. miniszteri tanácsos, bányászati igazgató Selmecezen, Kinek buzgalma és szakügyessége párosulva van tudományos munkálkodással is. ....megválasztása az akadémiai czélok előmozdításához nem kevésbé járulna, mert azon körben sok íróf felmutatni általában nem bírunk.*” – Olvashatjuk Szabó ajánló soraiban. (Magyar Tudományos Akadémia. Könyvtár. Kézirattár. RAL 279/1879.)

Wartha Vincze akadémiai levelező tagot a III. osztály részéről 1889-ben ajánlották akadémiai rendes tagnak. „*.....terjedelmes tudományos ismereteit buzgósággal használja fel ....a gyakorlat feladatainak helyes megoldására.*” – Olvashatjuk Than Károly akadémiai rendes tag ajánló soraiban. (Akadémiai Értesítő. 1889. 109., 110.) Az 1889. május 2-i nagygyűlés anyagában viszont már nem szerepel Wartha tagajánlása, és az idézett

nagygyűlés 2. napján (május 3.) sincs a megszavazott rendes tagok névjegyzékében. (Akadémiai Értesítő. 1889. 127., 130., 132.)

Az 1890. évi november 24-i összes ülés után a technikai tudományok a korábbiaknál még egyértelműbb megfogalmazást kaptak. Ekkor foglalták jegyzőkönyvbe a 3 osztály mindegyikének 2-2 alosztályra tagozódását, ami (az akkori javaslat szintjén) a „*III. Matematikai és Természeti Tudományok Osztálya*” esetében azt jelentette, hogy megjelentek a következő tudományos elnevezések is: „.....*technikai tudományok, hajózási és hadtudományok. ....*”. (Akadémiai Értesítő. 1890. 711.) Ezeket az „*alkalmazott mathem. tudományok*” közé iktatva az „*A) Matematikai és physikai tudományok alosztálya*” illetékességébe javasolták besorolni. Az 1891. február 23-án tartott összes ülés a fenti ügyrendi módosításokat csekély változtatással jóvá is hagyta. A javaslathoz képest nem változott a III. osztály és alosztályainak elnevezése, de az „*A) Matematikai és physikai tudományok alosztályában*” a technikát a bányászattal kiegészítve jelenítették meg: „.....*Technikai és bányászati tudományok, hajózási és hadtudományok.*” (Akadémiai Értesítő. 1891. 193., 194.) A szövegezési módosítást a III. osztály jelentésében terjesztették elő. (Akadémiai Értesítő. 1891. 128.)

Az osztályok felsorolásában az Akadémia III./A. alosztálya 1894-ben már gyakorlatilag így szerepel: „.....*mathematikai, physikai, chemiai, technikai – ....*”. (Akadémiai Értesítő. 1894. 245.)

Az 1891. április 27-i akadémiai összes ülés jegyzőkönyvi mellékleteinek tanúsága szerint a III. osztály A) alosztálya kinyilvánította, hogy a tagajánlásokban „.....*lehető tekintettel fog lenni ....az egyes tudomány-ágak (nevezetesen a technikai tudományok) képviselői körében élénken érezhető hézagokra.*” (Akadémiai Értesítő. 1891. 296., 297.) (Ugyanekkor 3 levelező tag rendes taggá ajánlásában 2 műegyetemi tanár volt, a 4 levelező tagsági helyre pedig szintén 2 műegyetemi tanárt jelöltek. Az 1891. évi tagajánlások tehát (a III. osztály A/) alosztályában) különösen kedvezőek voltak a Műegyetemre nézve, ezzel az 50%-ot meghaladó arányszámmal. (Lipthay Sándor neve mellett a „*mérnök-tudom. író*” megjelölés olvasható. (Akadémiai Értesítő. 1891. 303.)

Az osztályülések statisztikáját a tárgyévet követően szokták közzétenni az Akadémiai Értesítőben. A dualista kor derekán, egy átlagosnak mondható akadémiai évben (például 1894-ben) a III. osztály tartott „.....*tizenegy nyilvános osztályülést és kilencz zárt ülést, összesen husz ülést....*”. (Akadémiai Értesítő. 1895. 260.) A nyilvános osztályüléseken ebben az évben (1894) 53 munkát mutattak be az osztály tagjai, amely munkák szerzői közül 20-an voltak tagjai az Akadémiának, 22-en pedig nem voltak akadémikusok. 1894-ben a III. osztályban 8 székfoglaló előadást tartottak meg.

Az osztályok törődtek a nem akadémikusi szakmai-tudományos munkákkal, bemutatkozásokkal is. 1876-ban foglalkozott az Akadémia (konkrétan a III. osztály az 1876. október 30-án megtartott összes ülés határozata alapján) Rocksandić Dávid cs. kir. főhadnagy műszer-konstrukciójával. A főhadnagy műszere a „*Monocle-Táv mérő*” volt. (Akadémiai Értesítő. 1876. 171.) Illés László „*A repülés rövid elmélete*” című dolgozatát 1882-ben küldte be az Akadémiára elbírálás végett. Foglalkoztak vele! Az 1882. október 2-án megtartott összes ülés másik 3 – a szünidő alatt érkezett – munkával együtt továbbította azt a III. (illetve kettő esetében az I.) osztálynak. (Akadémiai Értesítő. 1882. 188., 189., 190.)

A technikai tudományoknak teljesen gyakorlatias részletei kerültek akadémiai összes ülés elé 1883. február 26-án, Gróf Lónyai Menyhért akadémiai elnök, majd Pauler Tivadar akadémiai másodelnök elnöklete alatt. Ekkor mutatták be Teményfy László jelentését „*az általa tervezett légmozdonyról*”, majd Ujsághy Zsigmond jelentését „*az általa tervezett »fokozatos kör-aszalóról.«*”. Az idézett összes ülés anyaga bővebb információkat a technikai szempontú lényegről nem tartalmaz, az intézkedés ott és akkor annyi volt, hogy mindkét jelentést áttették a III. osztályhoz. (Akadémiai Értesítő. 1883. 33.) A III. osztály 1897. február 22-én, összes ülésben kért „*személyes felolvasási engedélyt*” Bogdánffy Ödön részére, amely engedélyt az Akadémia nevé-

ben az értekezlet meg is adott. (Akadémiai Értesítő. 1897. 146.)

Voltak olyan speciális szakterületek, amelyekben szükséges volt az osztályok együttműködése. Ilyenek voltak a szaknyelvi szótárak: egyaránt fontosak voltak nyelvtudományi és technikai szempontból.

Készséggel reagált az Akadémia egy „*magyar ipar műszótár*” kiadására is, melyet az Országos Magyar Ipar-egyesület igazgatósága szorgalmazott. Az iparegyesület kérte az Akadémiát, hogy adják át a régi „*iparműszó gyűjteményt*”. Az Akadémia a „*Magyar Nyelv Szótára*” szerkesztőségén keresztül intézkedett az ügyben. (Akadémiai Értesítő. 1872. 51.) Az Akadémia felé a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet is megfogalmazott egy műszótár iránti kérelmet, amit javaslattétel végett szintén az I. osztály (Nyelv- és Széptudományi) kapott meg. (Akadémiai Értesítő. 1872. 198.)

Az 1880-as években készült el Révész Samu vasúti szótára, amelyről az 1884. október 27-i akadémiai összes ülésben az I. osztály terjesztett elő jelentést. „*Kiváló dicséretet érdemel*” – hangzik az I. osztály jelentése, egy másik osztályt, a III. osztályt is érintő tudományos eredményről. Az elismerést az Akadémia közölte a Magyar Államvasutak Igazgatóságával is. (Akadémiai Értesítő. 1884. 193.)

A Közmunka és Közlekedési M. Kir. Minisztérium részéről „*a vasuti műszótár átvizsgálására*” Storch Gyula kir. vasúti és hajózási felügyelőt nevezték ki. Az erről szóló miniszteri leiratot az 1875. január 25-i összes ülésben ismertették az Akadémián. (Akadémiai Értesítő. 1875. 21.) Az Akadémia I. osztálya részéről a szakértő Fogarasi János akadémiai rendes tag lett, amiért a minisztérium köszönetét az 1875. április 26-i összes ülésen hozták nyilvánosságra. (Akadémiai Értesítő. 1875. 55., 139.)

Határterületi tevékenységeket más osztályok is folytattak. A II. osztály az 1873. május 20-i nagygyűlésen például 1874. március 31-i határnappal egy olyan pályázat kitűzését javasolta, amely „*.....a keskeny vágányú vicinális vasutak építése és hatása körül nyert legújabb tapasztalatok....*”-ről szólt. A jutalom „*.....gr. Lónyay Menyhért akadémiai elnök adományából száz arany....*” volt. Az alkalmazhatóságot különösen Magyarország „*.....róna vidékein....*” jelölték ki. (Akadémiai Értesítő. 1873. 141., 142.)

A magyarországi könyvnyomtatás kezdetének (1473) 400. évfordulója alkalmából a történeti feldolgozásokba technikátörténeti és gazdaságtörténeti elemzések, adatsorok is bekerültek. Toldy Ferenc akadémiai rendes tag például „*A régibb magyarországi papirgyárak*” témakörben is végzett kutatásokat és közzétételt. (Akadémiai Értesítő. 1873. 55.)

A II. osztály ülésén, 1879. január 13-án Pauler Tivadar akadémiai rendes tag, helyettes osztályelnök elnöklése alatt Dr. Weisz Béla budapesti egyetemi magántanár olvasta fel dolgozatát „*A gazdasági szabadság mikénti érvényesítése Angliában*” címmel. (Akadémiai Értesítő. 1879. 9.) A tanulmány érintett ipari, technikai kérdésköröket is.

Wenzel Gusztáv akadémiai rendes tag 1881. június 13-án a II. osztályban (Pauler Tivadar elnöklése mellett) „*Az európai vasúti ügy fejleményeiről,....*” értekezett. Ugyancsak Wenzel 1881. december 5-én, ugyancsak a II. osztályban (Ipolyi Arnold elnöklése mellett) „*A Fugger-család jelentőségéről....*” olvasott fel dolgozatot. (Akadémiai Értesítő. 1881. 145., 217.) (A Fuggerekről szóló anyag a bányászati technikával kapcsolatban mutatott összefüggéseket.)

1889. április 8-án a II. osztály ülésében (elnökölt: Pulszky Ferencz tiszteleti tag, osztályelnök) két olyan témakör is szóba került, amely a technikai kultúrával volt kapcsolatos. Jekelfalussy József akadémiai levelező tag „*A fonó- és szövőipar szerepe áruforgalmunkban s teendőink*” címmel, Szádeczky Lajos akadémiai levelező tag pedig „*A czéhek történetéről Magyarországon*” címmel tartotta meg székfoglalóját. Mindkettő „*.....Tudomásul vétetik....*”. – Olvashatjuk az osztályülés anyagában. (Akadémiai Értesítő. 1889. 65.)

Az 1874. április 1-én megtartott összes ülésen ismertették a beérkezett pályamunkákat, számszerint ötöt,

jeligével ellátva. Technikatörténeti szempontból is érdekes jeligét választott az egyik pályázó: „*Nemünk mivelődéséhez, a betűk és a könyvnyomás egyedüli kivételével, azon találmányok járultak leginkább, melyek a távolságot rövidítették meg. »Macaulay«*”. (Akadémiai Értesítő. 1874. 95.)

Osztályok közötti együttműködésre utal Péch Antal akadémiai levelező tag „*Alsó Magyarország bányamívelésének története*” című nagy műve első és második kötetének kiadása. A kiadó 1887-ben a Magyar Tudományos Akadémia volt, két osztálynak, a II. és a III. osztálynak együttes tevékenységében. (Péch 1887.) A kötet időhatárai 1600 és 1650. (A kéziratban maradt III. kötetet, amely 1650-től 1750-ig terjedő adatgyűjtés és feldolgozás, 1967-ben jelentették meg. A sajtó alá rendezés Kosáry Domokos munkája.)

Péch Antal Szabó József osztálytitkárnak írt köszönő levelet a könyvkiadás támogatásáért. „*Kérem Nagyságodat legyen szives legforróbb hálámat tolmácsolni a nagytekintetű Magyar Tudományos Akadémia előtt azért, hogy az »Alsó Magyarország bányamívelésének története« című művemnek első kötetét kiadni méltóztatott.*” (Magyar Tudományos Akadémia. Könyvtár. Kézirattár. RAL 901/1885.)

Az osztályok bizottságainak hovatartozása olykor polémiát váltott ki az osztályokon. A III. osztály 1885. december 21-én összes ülésben azt kérte, hogy a Hadtudományi Bizottságot tegyék át a II. osztályhoz. „..... *benne a III. osztály csak kisebb részben van képviselve, ...*”, érveltek a III. osztály részéről. A Hadtudományi Bizottság 1885-re megszavazott, de nem utalványozott pénzügyi keretére viszont igényt tartott a III. osztály! Az előbbi felvetéshez a II. osztálytól véleményt kértek, az utóbbi kérés viszont az Igazgató Tanács határozata alapján teljesült. (Akadémiai Értesítő. 1885. 212.)

1886. május 5-én nagygyűlésben olvasták fel a II. osztály jelentését, mely szerint „.....*a III. osztály javaslata el nem fogadtatik; minthogy a hadtudomány a III. osztály köréhez tartozó többi tudományszakokkal organikus kapcsolatban áll, a hadtudomány művelésére hivatott bizottság is csak a III. osztály körén belül foglalhat helyet.*” (Akadémiai Értesítő. 1886. 138., 141., 142.) A folytatás úgy történt, hogy ugyanez a nagygyűlés létrehozott egy vegyes bizottságot a két osztályból és a Hadtudományi Bizottságból 2-2-2 taggal, és ettől a vegyes bizottságtól kértek egy jelentést az összes ülés számára.

A II. osztály tovább érvelt: „.....*a Hadtudományi bizottságnak egyéb és rá nézve fontosabb feladatai is vannak: (tudniillik a hadtörténeten kívül, – a szerző) a fegyvernemek és a lőszerek fejlődése és alkalmazása, a taktika és stratégia, a terep-ismeret stb. mind oly tárgyak, melyek a II. osztályhoz tartozó tudományok körén kívül állanak, minélfogva a II. osztály azon tudományos feladatok megoldására befolyást gyakorolni nem lehet hivatva. ....a Hadtudományi bizottság áthelyezését nem ajánlhatja.*” (Akadémiai Értesítő. 1886. 219., 220.)

Így 1886. október 25-én összes ülésben az Akadémia úgy határozott, hogy a korábbi állapotot tartja fenn: a Hadtudományi Bizottság egyelőre maradt a III. osztályban. 1886. december 20-án az összes ülésen bejelentették, hogy a Hadtudományi Bizottság Hollán Ernő tiszteleti tagot elnökké választotta, amit az összes ülés tudomásul vett. (Akadémiai Értesítő. 1886. 239., 240.)

A teljes akadémiai költségvetés „*lebontásában*” kulcsszerepük volt az osztályoknak és vezetőiknek. (Elnök, titkár). Például az 1882. esztendőre az osztályok költségvetési előterjesztéseiben „*értekezések kiadására*” a III. osztály anyagában találjuk a legmagasabb összeget, 5000 forintot. A II. osztály ennél kevesebbet, az I. osztály pedig még kevesebbet fordított volna ilyen célokra. (Akadémiai Értesítő. 1881. 241., 242.)

A Magyar Tudományos Akadémia működésére 1884-ben összességében 130.000 forint állt rendelkezésre. (Akadémiai Értesítő. 1884. 14.) (Ebből a III. osztály előterjesztett költségvetési összege – 1884-re – 18.700 forint volt.) (Akadémiai Értesítő. 1884. 16.) 1885-re a III. osztály költségvetési előterjesztése gyarapodott 20.500 forintra. (Akadémiai Értesítő. 1884. 220.) Ebben a két bizottság (Mathematikai és Természettudományi, valamint Hadtudományi) előterjesztése is bent volt.

A III. osztály 1886-ra „*Péchy: A bányászat története II.*” és „*Szabó: Selmecz geologiai monographiája*” című műveinek kiadására 1000, illetve 1500 forint igényt jelentett be, – a III. osztály és állandó bizottságainak 1886-ra vonatkozó, 19.700 forintnyi teljes igényén belül. (Akadémiai Értesítő. 1885. 211., 212.)

A III. osztály és bizottságai a költségvetési előterjesztéseket általában hármas csoportosításban fogalmazták meg: Osztály, Matematikai és Természettudományi Bizottság, Hadtudományi Bizottság. A kiadványok tipikus kategóriái: Értesítő (osztály), Értekezések (osztály), Közlemények (bizottság). (1887-re például a III. osztály és bizottságai összesen 24.700 forintot igényeltek, szemben az 1886-ban kapott 15.632 forinttal.) (Akadémiai Értesítő. 1886. 260., 263., 264.)

Az osztályok véglegesen megállapított költségvetéseit 1888. február 27-én vitték az összes ülés elé, Stoczek József akadémiai másodelnök elnöklése alatt. (Akadémiai Értesítő. 1888. 20., 21.) A III. osztály 16.950 forintjának végleges felosztása a következő volt: az osztály saját munkálataira 10.350 forint, a Matematikai és Természettudományi Bizottság munkálataira 5000 forint, a Hadtudományi Bizottság munkálataira 1600 forint. Az összes ülés egyetértett a végleges felosztással, és pártolólág terjesztette azt az Igazgató Tanács elé.

1896-ban millenniumi költségvetés volt, amely a III. osztály számára több mint 13 ezer forintot, az osztály 2 bizottságának pedig mintegy ötezer, illetve kétezer nyolcszáz forintot jelentett. (Akadémiai Értesítő. 1896. 116., 166.)

A konkrét akadémiai munkavégzés a bizottságokban történt, és ezt a tudós testület ki is nyilvánította. „*A folytatólagos munkákat és teendőket, gyűjtéseket, nyomozásokat, könyvkiadásokat az Akadémia állandó bizottságokra bizza.*” (Akadémiai Értesítő. 1890. 8.) A bizottsági tagokat is választották. A matematikai és természettudományi bizottságba Dr. Jurányi Lajos levelező tag és Janka Victor segédtag megválasztását a III. osztály elfogadta, és ajánlólag terjesztette az összes ülés elé 1876. március 27-én. (Akadémiai Értesítő. 1876. 83.) Az előterjesztést az összes ülés is helyeslőleg vette tudomásul.

1878. január 28-án került akadémiai összes ülés elé (Gróf Lónyay Menyhért elnöklése alatt) az osztályok és a bizottságok közötti viszony szabályozása. Az összes ülés meg is állapodott a következőkben. „*a) A bizottságok tagjai három évre választatnak meg, és minden három év letelte után a bizottságok újra alakíttatnak. b) A bizottságok tagjait az illető osztály választja, az összes ülés megerősíti. c) A bizottságok évenként kétszer, és pedig az akadémiai nagy gyűlés előtt s az év végén az illető osztálynak kimerítő jelentést mutatnak be működésükről; az év végén készítendő jelentéshez a következő év költségvetése is csatoltatik. Ezen megállapodások az Ügyrendbe iktattatnak.*” (Akadémiai Értesítő. 1878. 24.)

1878. február 25-én, összes ülésen azonban átmeneti rendelkezést hoztak arról, hogy 1878-ban „*.....a bizottsági tagok csak két esztendőre fognak megválasztatni, hogy jövőre a bizottságok ujjaalakítása az elnökök választásával összeessék.*” (Akadémiai Értesítő. 1878. 49.) A két éves időtartamra szóló választásokat 1878. június 13-án, a XXXVIII. akadémiai nagygyűlésben („*Nmg. gr. Lónyay Menyhért akad. elnök úr elnöklése alatt*”) ismertették, hivatkozva az osztályokban történt választások eredményeire. A választásokat a nagygyűlés helybenhagyta, és utasította a bizottságokat a megalakulásra.

Az „*V. A mathem. és term. tudom. bizottságba*” 1878. június 13-án a következő személyek kerültek be. „*Petzval Ottó (Tiszta mathesis), báró Eötvös Loránd (Elméleti természetan), Kruspér István (Csillagászat), Krenner József (Ásványtan), Szabó József (Földtan), Haynald Lajos (Rendszeres növénytan), Jurányi Lajos (Növényiszerv- és élettan), Frivaldszky János (Állattan), Margó Tivadar (Összehasonlító boncztan), Balogh Kálmán (Élettan), Szily Kálmán (Kísérleti természetan), Schenzl Guidó (Meteorologia), Than Károly (Vegytan), Galgóczy Károly (Gazdasági tudományok), Hirschler Ignác (Orvosi tudományok).*” (Akadémiai Értesítő. 1878. 109.)

A fenti besorolások szerint a technikai kultúrához legközvetlenebbül Szily Kálmán és Galgóczy Károly fent megemlített szakterületei kapcsolódtak, de technikai munkák alkotásában és bírálatában mások is részt vettek. (Például: Petzval Ottó, báró Eötvös Loránd, Kruspér István, stb.) (Petzval például 1879-ben egy „gőzmozdító”-ról szóló munkájának kiadási ügyeit intézte.) (Akadémiai Értesítő. 1879. 175.)

A „*mathematikai és természettudományi bizottság*” megalakult (az új szempontok szerint), és ennek bejelentése megtörtént az 1878. október 28-i összes ülésben, Gróf Lónyay Menyhért akadémiai elnök elnöklése alatt. (Akadémiai Értesítő. 1878. 143.) Az elnök Haynald Lajos tiszteleti tag lett, alelnöknek pedig Szabó József rendes tagot választották meg. Az előadói tisztséget báró Eötvös Loránd levelező tag kapta.

„A »*mathematikai és természettudományi állandó bizottságban*« 1880-ban Haynald Lajos elnök, Szabó József alelnök, báró Eötvös Loránd pedig előadó lett.” A bizottság választását, döntését 1880. május 24-én az osztályülés, 1880. május 31-én pedig az összes ülés is jóváhagyta. (Akadémiai Értesítő. 1880. 92., 97.) (Ugyanezen évben már Haynald vezette azt az akadémiai delegációt, amelyik – május 22-én – résztvett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 50. éves jubileumi ünnepségén.) (Akadémiai Értesítő. 1880. 84.)

1880. május 19-én a XL. nagygyűlés hagyta jóvá a bizottságok (tagok) választását, amit osztály-jelentéssel vittek a nagygyűlés elé. Ez a korábbinál már egy nagyobb létszámú állandó bizottság volt. „VI. A *mathem. és természettud. bizottságba* Balogh Kálmán, B. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Galgóczy Károly, Haynald Lajos, Hirschler Ignác, Jurányi Lajos, Krenner József, Kruspér István, Margó Tivadar, Schenzel Guido, Szabó József, Szily Kálmán, Than Károly, Petzval Ottó.” (Akadémiai Értesítő. 1880. 85.)

Az 1883. május 16-i nagygyűlési iratanyag szerint a Matematikai és Természettudományi Bizottság tagjai lettek: BALOGH KÁLMÁN, BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND, FODOR JÓZSEF, FRIVALDSZKY JÁNOS, GALGÓCZY KÁROLY, HAYNALD LAJOS, HUNYADY JENŐ, JURÁNYI LAJOS, KRENNER JÓZSEF, KRUSPÉR ISTVÁN, MARGÓ TIVADAR, SCHENZEL GUIDÓ, SZABÓ JÓZSEF, SZILY KÁLMÁN ÉS THAN KÁROLY. (Akadémiai Értesítő. 1883. 98.) A nagygyűlés a választásokat helybenhagyta. (A bizottságok elnökeinek és előadóinak megválasztását az Akadémia összes ülésének kellett bejelenteni.)

A fenti időponttól a Könyvkiadó Bizottságban a III. osztályt SZILY KÁLMÁN és FODOR JÓZSEF képviselték. 1883. június 25-től (összes ülési időpont) bizottsági elnök HAYNALD LAJOS, alelnök SZABÓ JÓZSEF, előadó báró EÖTVÖS LORÁND lett. (Akadémiai Értesítő. 1883. 115.) A korábbiakhoz képest tehát nem történt változás.

Az osztályok jelentései alapján 1886. május 31-én akadémiai összes ülésben (elnök: TREFORT ÁGOSTON akadémiai elnök) ismertették az állandó bizottságok személyi összetételét az 1887-től 1889-ig terjedő három esztendőre. A matematikai és természettudományi bizottságba a következő személyek kerültek be: BALOGH KÁLMÁN, BEDŐ ALBERT, B. EÖTVÖS LORÁND, FODOR JÓZSEF, FRIVALDSZKY JÁNOS, FRÖHLICH IZIDOR, GALGÓCZY KÁROLY, HAYNALD LAJOS, HUNYADY JENŐ, JURÁNYI LAJOS, KRENNER JÓZSEF, KRUSPÉR ISTVÁN, MARGÓ TIVADAR, SZABÓ JÓZSEF, SZILY KÁLMÁN, THAN KÁROLY. (Akadémiai Értesítő. 1886. 157., 158., 159.) A választásokat az akadémiai összes ülés helybenhagyta.

A III. osztály 1886. június 15-én megtartott osztályülésében (KONKOLY MIKLÓS tiszteleti tag, helyettes elnök elnöklése alatt) hangzott el tájékoztatás arról, hogy „A *math. és természettud. állandó bizottság megalakuló ülését megtartotta, ...*”. (Akadémiai Értesítő. 1886. 167.) Ezen a megalakuló ülésen bizottsági elnökké választották DR. HAYNALD LAJOST, az alelnök pedig DR. SZABÓ JÓZSEF lett. Előadóvá választották báró EÖTVÖS LORÁNDOT. Maradt az előző vezetőség.

1889. június 24-én, akadémiai összes ülésben (elnökölt: báró EÖTVÖS LORÁND akadémiai rendes tag, akadémiai elnök) jelentették be (157. pont.) a tudós testület állandó bizottságainak újbóli megalakulását. „A *Mathem. és természettudományi bizottság: elnöke Haynald Lajos, alelnöke Szabó József, előadója Lengyel*

Béla; A Hadtudományi bizottság: elnöke Hollán Ernő, előadója Rónai Horváth Jenő; megválasztottak továbbá: Hampel József r. tagnak, Szvetics József tábornok és Zsoldos Ferencz ezredes segédtagoknak.” – Olvashatjuk a jelentést, melynek nyomán a választásokat az Akadémia jóváhagyta. (Akadémiai Értesítő. 1889. 145., 152.)

Megelőzőleg, 1889. május 27-én (szintén összes akadémiai ülésben; elnök: PULSZKY FERENCZ akadémiai tiszteleti tag, akadémiai helyettes elnök) az osztályok mutatták be jelentéseiket arról, hogy a következő 3 évre (1890–1892) kiket választottak meg az akadémiai állandó bizottságok tagjainak. (Akadémiai Értesítő. 1889. 136., 137.)

A két szóbanforgó bizottság a következő teljes névsorral szerepel a jelentésben. VII. A Matematikai és Természettudományi Bizottságba: BEDŐ ALBERT, BR. EÖTVÖS LORÁND, FODOR JÓZSEF, FRIVALDSZKY JÁNOS, FRÖHLICH IZIDOR, GALGÓCZY KÁROLY, HAYNALD LAJOS, HUNYADY JENŐ, JURÁNYI LAJOS, KRENNER JÓZSEF, KRUSPÉR ISTVÁN, LENGYEL BÉLA, MARGÓ TIVADAR, SZABÓ JÓZSEF, SZILY KÁLMÁN, THAN KÁROLY. VIII. A Hadtudományi Bizottságba: FODOR JÓZSEF, FRÖHLICH IZIDOR, HAMPEL JÓZSEF, HOLLÁN ERNŐ, RÓNAI HORVÁTH JENŐ, KELETI KÁROLY, MAJLÁTH BÉLA, PAULER GYULA, SALAMON FERENCZ, SCHVARCZ GYULA, SZILÁGYI SÁNDOR, THALY KÁLMÁN, P. THEWREWK EMIL. Ez az összes ülés a fenti névsort (illetve a választásokat) helybenhagyta.

Az Akadémia „*Mathematikai s Természettudományi Állandó Bizottsága*” 1861-ben kezdte kiadni a „*Mathematikai s Természettudományi Közlemények vonatkozólag a hazai viszonyokra*” című folyóiratát. Az I. kötet az induló szerkesztő SZABÓ JÓZSEF volt. (M. T. Közl.) A bizottság 1861-ben a következő személyekből állt: KUBINYI FERENCZ elnök, SZABÓ JÓZSEF előadó s szerkesztő, FRIVALDSZKY IMRE, JEDLIK ÁNYOS, KOVÁCS GYULA, KRUSPÉR ISTVÁN, NENDTVICH KÁROLY, PETZVAL OTTÓ, SZTOCZEK JÓZSEF. SZABÓ JÓZSEF szerkesztői bevezetőjében az állandó bizottságokról ezt olvashatjuk. „*Egyike azon sikeres intézkedéseknek, melyek az akadémiai működésnek lendületét adták kétség kívül az állandó bizottságok szervezése.*” (M. T. Közl. 1861. V.)

A Matematikai és Természettudományi Közleményeket SZABÓ JÓZSEF a XV. kötetig szerkesztette. A XVI. kötet 1881-ben már B. EÖTVÖS LORÁND szerkesztésében jelent meg, ő a XXIII. kötetig gondozta a folyóiratot. A XXIV. kötettől (1892) Lengyel Béla volt a szerkesztő.

A technikai tudományokat érintő tanulmányokkal a századfordulóig ebben a folyóiratban csak elvétve találkozunk. 1902-ben jelent meg írás folyóink vízállásáról HEGYFOKY KABÓSTÓL (1897), 1911-ben pedig GÁTI BÉLÁTÓL gyenge áramok méréséről (1909). Hasonló a helyzet a matematikai témájú írásokkal is, – a tanulmányok döntő többsége élettudományi vonatkozású. A dualizmus korának legvégén a Matematikai és Természettudományi Közleményeket már MÉHELY LAJOS zoológus, biológus akadémikus szerkesztette. (Az állandó bizottság tagjait a régi rendszerességgel ekkor már nem is közölte a folyóirat.) (Méhely később – már a dualizmus kora után – az akadémiai tagságáról is lemondott.)

A Matematikai és Természettudományi Bizottság 1861 és 1888 közötti tevékenységéről az Akadémiai Értesítő 1890. évi július 15-i számában (7. füzet) jelent meg összefoglaló értékelés. Ebben az anyagban a technikai tudományok reprezentálása szerényebb, mint ahogyan azt sok más kútfő alapján várnánk. Az összegző megállapítás hangsúlyozza, hogy „*Mindezen fáradozásoknak eredményeit összegyűjtötte a bizottság és kiadta, 1861. évtől kezdve, »Mathematikai és természettudományi közlemények« címen. Nem csak speciális tanulmányokat, de igen sok általános érdekű és részben igen becses dolgozatokat, számos új és fontos adatokat rejtenek e 27 évről szóló kötetek.*” (Akadémiai Értesítő. 1890. 406.)

Az összefoglaló értékelés megjelenésének időpontjában a bizottságban SZABÓ JÓZSEF alelnök, LENGYEL BÉLA előadó, BEDŐ ALBERT, BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND (mint akadémiai elnök), KRUSPÉR ISTVÁN, SZILY KÁLMÁN (mint akadémiai főtitkár) pedig bizottsági tagok voltak. (Akadémiai Értesítő. 1890. 10.)

A korszaknak derekán, 1890-ben 10 állandó bizottság működött: nyelvtudományi, irodalomtörténeti, classica-philologiai, történettudományi, archaeologiai, nemzetgazdasági, matematikai és természettudományi, hadtudományi, könyvkiadó, könyvtári. Ezek közül a kiegyezés előtt is létezett a nyelvtudományi, a történettudományi, az archaeologiai, a nemzetgazdasági, a matematikai és természettudományi. A többi 1867 után létesült.

A technikai kultúra ebben a bizottsági szerkezetben direkt módon nem jelent meg, de a nemzetgazdasági, a matematikai és természettudományi, valamint a hadtudományi bizottságok foglalkoztak a technikai kultúrát érintő tevékenységgel is. Erre utal például KERPELY ANTAL, KRUSPÉR ISTVÁN, HOLLÁN ERNŐ bizottsági munkája. Kerpely a nemzetgazdaságban, Kruspér a matematikai és természettudományban volt tag, Hollán pedig a hadtudományinak volt elnöke.

A Matematikai és Természettudományi Bizottság is igyekezett az érdekkörébe eső minősítéseket minél nevesebb szakemberekkel elvégeztetni. Ez adta meg, jelentős mértékben, a bizottsági és osztályos munkákon keresztül az Akadémia hitelét. Az Akadémián 1913-ban BÁNKI DONÁT már a Matematikai és Természettudományi Bizottság pályázati bírálójaként is szerepelt. „...a földművelési és technikai tudományok köréből hirdetett 2000 koronás pályázatra....” beérkezett munkákra Bánki bírálói társai TANGL FERENC és KOSUTÁNY TAMÁS levelező tagok voltak. (Akadémiai Értesítő. 1914. 270.) Az osztályok hasonlóképpen gondolkodtak. A Pollák-pályázat bírálójaként a III. osztály részéről 1902. január 27-én LIPTHAY SÁNDOR akadémiai rendes tag kapott kiküldést. (Akadémiai Értesítő. 1902. 101.)

A századvég sok tekintetben okkal prioritást élvező technikai szakterületének, az elektrotechnikának még nem volt külön állandó bizottsága az Akadémián, bár Zipernowsky 1894-ben az elektromos vasutakról tartott székfoglalót, és Bláthy 1909-ben Wahrmann-díjas lett. 1900-ban megalakult a Magyar Elektrotechnikai Egyesület, amelynek a hivatalos lapját 1908-ban megalapította ZIPERNOWSKY KÁROLY. Ez volt az „Elektrotechnika” folyóirat. Az egyesület sokat jelentett az elektrotechnikai tudományterület számára, de nyilvánvalóan nem pótolta egy esetleges akadémiai szintű elektrotechnikai bizottságot, amihez akkor még hiányoztak a feltételek.

Az I. világháborút megelőző években a technikai kultúrát változatlanul a matematikához és a természettudományokhoz rokonították. Ügyeltek azonban a szakmai differenciáltságra is. „...e bizottságban minden elősorolandó szaknak külön képviselője legyen. ....” (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. (MTAK.) Kézirattár. Kgy. Jk. 1860. Jegyzőkönyvek. 197. oldal.) A „technika” kifejezést nem mindig használták, helyette gyakran „műtan” olvasható. „...a matematikai és természettudományi bizottság működése országos érdekű gyakorlati célok tudományos előmozdítására van tetemes részben irányozva. ....a bizottság feladata az összes magyar hazát természettani és műtani tekintetben átvizsgáltatni és megismertetni. ....” (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. (MTAK.) Kézirattár. RAL 625/1871. Főtitkár és másodelnök a matematikai és természettudományi bizottság részére az 1872. évre 6000 forint költségvetési keretet kér PAULER TIVADAR minisztertől. A levél kelte: 1871. július 3.)

A technikai kultúrát az akadémiai bizottságok közül legközvetlenebb módon a „*Mathematikai és Természettudományi Bizottság*” munkája jelenítette meg. Ez az állandó bizottság 1860 óta állt fenn. A megjelölt hét tudományterület körülírásában a következő kulcsszavak jelennek meg: „...technikai szempontból....”; „...gazdasági ....tekintetben....”; „...Leírása azon iparos eljárásoknak, melyek többé-kevésbé honunknak sajátjai....”; „...Megismertetése a honunkban létrejött nagyobbyszerű építkezési, u.m. vasúti, hid-, csatornaépítési, vízszabályozási, lecsapolási, vezetési, stb. vállalatoknak. ....”; „...mérnökök, építésszek, bányászok, iparvállalatok vezetőinek stb. ....”.

1888-ban MÁDAY JÁNOS aradi főgimnáziumi tanár segílyt kért az Akadémiától azért, hogy indigó-gyártási

kísérleteit folytatni tudja. A kérelem 1888. december 17-én került az összes akadémiai ülés elé (elnök: Stoczek József akadémiai másodelnök), ahol úgy döntöttek, hogy a segélyezési igényt átirányítják a Matematikai és Természettudományi Bizottsághoz. (Akadémiai Értesítő. 1888. 201., 202.)

SZILY KÁLMÁNNAK az 1890. évről szóló jelentésében olvashatjuk a Matematikai és Természettudományi Bizottságnak azt az elhatározását, hogy évenként 2000 forintot fordít „tudományos buvárlatokra”, melyek között megnevezték „a földművelés és technikai tudományok” csoportját is. „Ma már az elzárkózottság vádjá, melylyel régente illették Akadémiánkat, nem találó. Világosságát nem rejti véka alá, ...” – Olvashatjuk Szily főtitkár sorait. (Akadémiai Értesítő. 1891. 273., 392.)

A Matematikai és Természettudományi Bizottság 1907-ben „.....a földművelési és technikai tudományok körébe....” tartozó munkák támogatására tűzött ki 2000 koronát. Így kapott támogatást akkor KOSUTÁNY TAMÁS, BERKE SÁNDOR, FLÖDERER SÁNDOR ÉS GÁTHY BÉLA. Gáthy a drótnélküli távíróval foglalkozott, a többiek témája pedig mezőgazdasági jellegű volt. (Akadémiai Értesítő. 1908. 233.) 1913. április 30-án érkezett be a Matematikai és Természettudományi Bizottsághoz Neményi Lajos pályázata, amelynek címe így hangzott: „Légszelep szerkezet”. (Akadémiai Értesítő. 1913. 596.)

A Matematikai és Természettudományi Bizottság éves szinten (például 1892-ben) mintegy 5000 (ötezer) forintból gazdálkodhatott. (Akadémiai Értesítő. 1892. 257.) 1893-ban ez valamivel több volt, – akkor néhány forint különbséggel elérte a 6000 forintot. (Akadémiai Értesítő. 1893. 117.) (Az összeg 1894-ben 8.900 forintra emelkedett. (Akadémiai Értesítő. 1894. 62.) „A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1901-ik évben 4000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a technikai és mezőgazdasági tudományok körébe vágnak.” (Akadémiai Értesítő. 1901. 47., 48.)

A tervezeteket, vagy a kész munkákat 1901. március 31-ig kellett benyújtani, és ebben a kategóriában a munkák tulajdonjogára az Akadémia igényt tartott. (A bizottsági előadó ekkor LENGYEL BÉLA volt!) Lényegében az egész dualista korszakon át, – sőt egészen a II. világháborúig – az 1860/61-ben rögzített feladatkörök alapján folyt a „Mathematikai és Természettudományi Bizottság” tevékenysége. (Fráter 1974. 285., 286., 287.)

Az 1907. június 17-én megalakult (újjaalakult) „Mathematikai és természettudományi bizottság” elnöke THAN KÁROLY akadémiai rendes tag, előadója pedig LENGYEL BÉLA akadémiai rendes tag lett. (Akadémiai Értesítő. 1907. 562., 563.) A bejelentés a 6. összes ülésben hangzott el a főtitkártól, és ez volt akkor a 24. akadémiai ülés. Ez a bizottság más, kisebb és időleges működésre alakult bizottságot is támogatott.

Miként az osztályok, úgy a bizottságok is együttműködtek, ha a sajátos munkaterületek (tudományos részdiszciplínák) megkívánták ezt az együttműködést.

A III. osztály állandó bizottsági munkájában esetenként együttműködési lehetőségek kínálkoztak a Történelmi Bizottsággal. „A vasipar története Magyarországon” című nyílt pályázatra Edvi Illés Aladár adott be tervezetet és „megfelelő mutatót”. A jelentésben a pályázó páratlan szorgalmáról, nagy gondosságú gyűjtéséről, megfelelő szakértelméről lehet olvasni. „A munka teljes kidolgozásával tehát ajánlattevő mindenestre megbízható, mégis az osztály azon kívánalmának kifejezésével, hogy szerző kivált a történelmi rész kidolgozásánál magát a Történelmi bizottsággal érintkezésbe tegye.” (Akadémiai Értesítő. 1893. 292.) A témakör gesztor osztályának az együttműködésre tett javaslatát elfogadták. A pályázat jutalomdíjához az akadémiai összeget a kereskedelemügyi m. kir. miniszter megnövelte, és utalványozta az Akadémiának. (Akadémiai Értesítő. 1893. 580.)

Segítette az Akadémia „az ipari oktatásra szolgáló tankönyvek” műszaki nyelvezetének kialakítását is, amire a tudós testületet a kereskedelemügyi miniszter kérte fel. Ez a Nyelvtudományi Bizottság és az I. osztály

illetékességébe tartozott, ahonnan Zolnai Gyula és Frecskay János lettek a feladatot ellátó szakbizottság tagjai. (Akadémiai Értesítő. 1897. 403.)

Esetenként a technikai tudományok érdekeltsége összefüggésbe került a hadtudományi és a nemzetgazdasági bizottságok tevékenységével is.

1882. október 30-án akadémiai összes ülésben tárgyalták a Hadtudományi Bizottság létrehozását. A bizottságot a III. osztályhoz sorolták be, és a III. osztály be is jelentette, hogy a megalakítás érdekében kiküldött bizottságba megválasztották Hollán Ernő akadémiai tiszteleti tagot, valamint BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND és KÖNIG GYULA levelező tagokat. Az összes ülés a Hadtudományi Bizottság felállítását jóváhagyta azzal a megjegyzéssel, hogy a III. osztálynak ebbe a bizottságába más osztályokhoz tartozó tudósokat is válasszanak be. (Akadémiai Értesítő. 1882. 210., 211.) A Hadtudományi Bizottság létrehozására vonatkozó javaslatot Kápolnai Pauer István akadémiai levelező tag terjesztette elő az 1882. május 22-én megtartott akadémiai összes ülésen. (Akadémiai Értesítő. 1882. 163., 165., 166.)

Az 1883. május 16-i nagygyűlési iratanyag szerint a Hadtudományi Bizottság tagjai lettek: Fodor József, Hollán Ernő, Hunfalvy János, Kápolnai Pauer István, Keleti Károly, Konkoly T. Miklós, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Schwarz Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán és Thewrewk Emil. (Akadémiai Értesítő. 1883. 98.) A nagygyűlés a választásokat helybenhagyta. (A bizottságok elnökeinek és előadóinak megválasztását az Akadémia összes ülésének kellett bejelenteni.) Az 1883. június 25-i összes ülésen bizottsági elnökként Hollán Ernőt, előadóként pedig Kápolnai Pauer Istvánt jelentették be. (Akadémiai Értesítő. 1883. 115.)

1888. március 26-án, Stoczek József akadémiai másodelnök elnökle mellett, összes ülésen jelentette be a III. osztály, hogy „.....a hadtudományi bizottság Szvetics József honvédezredest, a Ludovika-Akadémia igazgatóját, valamint Zsoldos Ferencz ezredest külső tagjaivá megválasztotta.” (Akadémiai Értesítő. 1888. 45., 52.)

Szily Kálmán 1890. május 11-én – az Akadémia munkájáról szóló jelentésében – a Hadtudományi Bizottságról így szólt. „.....a történettudományhoz kell sorolnom – noha ügyrendileg a III. osztályhoz van is tagosítva – a Hadtudományi Bizottságot, mely a lefolyt évben is kizárólag a hadtörténelemmel foglalkozott.” (Akadémiai Értesítő. 1890. 340.)

Az 1899. évi január 30-i akadémiai összes ülésben a II. osztály beterjesztett egy jelentést, mely szerint a Hadtudományi Bizottságot – megfelelő akadémiai anyagi támogatás esetén – hajlandó volna a III. osztálytól átvenni. Az összes ülés az indítványt tudomásul vette, és az „Akadémia hadtudományi munkásságának” részletes megtervezésére felkérték a Történelmi Bizottságot. Az Akadémia e tervezettől függően határozott dönteni az anyagi támogatásról. (Akadémiai Értesítő. 1899. 92., 93., 94.)

Türr István tábornok 1881-ben levélben fordult az Akadémiához, hogy a tudós testület „.....tekintélyét és befolyását használja fel a csatornázás ügyének előmozdítására.” (Akadémiai Értesítő. 1881. 243.) Az akadémiai összes ülés 1881. december 19-én nem mutatott semmiféle elzárkózást, sőt GRÓF LÓNYAY MENYHÉRT akadémiai elnök elnöklése mellett arról határoztak, hogy a Nemzetgazdasági Bizottságot felszólítják a napi-rendre tűzés érdekében. (Akadémiai Értesítő. 1881. 243.) (A nemzetgazdasági bizottság vette át azoknak a nyomtatványoknak a gyűjteményét, amelyet Türr István tábornok küldött be az Akadémiára, a vízszabályozások ügyében kifejtett tevékenységekről. (Akadémiai Értesítő. 1880. 110., 111.)

Voltak olyan bizottságok is, amelyek nem működtek állandó jelleggel, hanem csak egy feladat megoldására és egy időszakra hozta azokat létre az Akadémia.

1868. november 30-án Akin Károly akadémiai levelező tag a következő indítványt terjesztette elő. „A M. T. Akadémia méltóztassék egy bizottmányt kinevezni, melynek feladata legyen, meghatározott idő alatt s terv

szerint azon intézményeket s reformokat kijelölni, melyeknek létezése által Magyarországon az exact tudományok állását emelni bírónok, tekintettel lévén egyúttal az ország erejére s a nemzet kötelességére.” (Akadémiai Értesítő. 1868. 324.) Az „összes ülésen” kinyilvánított döntés értelmében: „Az indítvány áttétetik véleményadás végett a math. és természettudományi osztály-értekezlethez.” (Akadémiai Értesítő. 1868. 324.)

Nem teremtett ehhez kedvező feltételeket az a körülmény, hogy 1868. december 7-én (a matematikai és természettudományi osztály ülésén) AKIN KÁROLY kellemetlen következményű vitába bocsátkozott, és „...oly vádakat emelt az Akadémia és ennek egyes tagjai ellen,...”, hogy több akadémikus elhagyta az üléstermet, az elnöklő TOLDY FERENCZ pedig kénytelen volt az ülést befejezettnek nyilvánítani. (Akadémiai Értesítő. 1868. 329.) Az Akinnal szembeni rosszallást jegyzőkönyvileg is rögzítették, amire csak ritkán volt példa az Akadémia történetében.

A Párizsban 1882-ben megtartott nemzetközi elektromos konferencia határozott arról, hogy a résztvevő országok kormányai segítsék saját országukban az elektromos egységek meghatározását célzó vizsgálatokat. Különösen jelentős volt a párizsi konferencia két határozata, amelyek így szóltak. „Az értekezlet azon véleményben van, hogy azon meghatározások, melyeket mostanáig tettek, nem nyújtják a megegyezés ama fokát, mely az Ohm-nak (absolut ellenállás-egységnek) higanyoszlop hossza által kifejezendő, számszerű értékek meghatározására szükséges.... Azt tartja, hogy a kutatásokat még továbbra is kell folytatni. .... Az értekezlet abbéli óhaját nyilvánítja, miszerint a francia kormány szíves volna, az értekezleten képviselt kormányok mindegyikével azon kívánságot közölni, hogy tekintettel a kérdés gyakorlati megoldásának fontos és sürgős voltára, tegyék meg a szükséges intézkedéseket, melyek által a saját nemzetbeliek az elektromos egységek meghatározását célzó vizsgálatait támogassák.” (MTÉ. 1882/3. I. kötet. 273.) (A bonyolult megfogalmazásban egyaránt szerepe lehet a technikai nyelvezetnek, a diplomáciai szóhasználatnak és a fordításnak!) Az osztályértekezlet (III. osztály) létrehozott egy jelentéstevő és javaslattevő ideiglenes bizottságot BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND, FRÖHLICH IZIDOR és SCHULLER ALAJOS akadémiai levelező tagokból. Ez az ideiglenes testület 1883. április 2-án vitte a javaslatait a III. osztály elé. (MTÉ. 1882/3. I. kötet. 274.)

Az ideiglenes testület jelentése a párizsi konferenciát vette alapul, az ottani irányelveket elfogadták. A konferencián Magyarország is képviselve volt. Így az Akadémia III. osztályán belül megalakult az elektromos bizottság. Az osztály kezdeményezésére az 1883. április 30-i összes akadémiai ülés egyetértett azzal, hogy az Akadémia járjon el két minisztériumnál az új bizottság anyagi támogatása ügyében. (Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.) (Akadémiai Értesítő. 1883. 60.) Mindkét minisztérium egyenként 750-750 forintot engedélyezett 1883-ra, és ugyanennyit 1884-re is. (Akadémiai Értesítő. 1883. 119.)

Az 1884. évre vonatkozó költségvetés előterjesztésének anyagai között a bizottságot „elektromos albizottság” néven találjuk, és erre a „Természettudományi Bizottság” tételeiből 2500 forintot jegyeztek be. Az előterjesztés az Akadémia elnökeiből és titkáraiból álló bizottság elé került. (Akadémiai Értesítő. 1883. 161.) E besorolás szerint tehát ez az elektromossággal foglalkozó testület a III. osztályhoz tartozó „Mathematikai és Természettudományi Bizottság” albizottságaként működött.

A Matematikai és Természettudományi Bizottság 1883-ban 1000 (egyezer) forinttal támogatta az „Elektromos mértékegységek megállapítására” alakult bizottságot. (Fráter 1974. 289.) A forrást az Akadémia Elnöksége által a bizottság számára megadott költségvetési keret jelentette, ami a kimutatások szerint 1883-ban 5500 (ötezeröt száz) forint volt. Az éves keret csaknem 20%-os átadása nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy hazánkban a XIX. század utolsó két évtizedétől az elektrotechnika a figyelem középpontjába került. (A transzformátor feltalálása, elektrotechnikai tanszék létesítése a Műegyetemen, a Ganz-gyár sikerei a villamos-

ságban, stb.)

Az elektromos bizottság 1883-ban az országos dotációból nem vett igénybe 3000 forintot. 1884. december 22-én az összes ülésen keresztül azzal a kéréssel fordultak az Igazgató Tanácshoz, hogy ezt az összeget (amelyben 1883 előtti lehetőségek is szerepeltek) tartsák fenn részükre a jövő esztendőben. (Akadémiai Értesítő. 1884. 220.)

1885-ben év végén az „*Electromos Bizottság*” újabb kérésével találkozunk, mely szerint a III. osztályon keresztül kéri az összes ülést, hogy az 1885-re megszavazott támogatási összegüket a következő évre tehessék át. (Továbbították az igényt az Igazgató Tanácshoz!) (Akadémiai Értesítő. 1885. 212.)

A székfoglaló értekezésekkel kapcsolatos ügyek intézése végett az Akadémia egy külön bizottságot hozott létre, amelybe a III. osztály részéről THAN KÁROLY és SZABÓ JÓZSEF akadémiai rendes tagokat delegálták. 1889. november 25-én az akadémiai összes ülés, BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklete alatt hívta fel a bizottságot a működésének megkezdésére. (Akadémiai Értesítő. 1889. 194., 196.) (Az I. osztályt HUNFALVY PÁL és GYULAI PÁL, a II. osztályt pedig PULSZKY FERENCZ és PAULER GYULA képviselték.)

A székfoglalók időpontjáról rendszerint az Akadémia és az új akadémikus együttesen, kölcsönös megegyezés alapján döntöttek. „*Ez alkalommal, Méltóságod felhívása folytán szerencsém van kijelenteni, hogy székfoglaló értekezésemet 1913. évi febr. 1.-től kezdve bármely kijelölendő napon kész vagyok megtartani.*” – Írta REJTŐ SÁNDOR HEINRICH GUSZTÁV főtítkárnak az akadémikussá választását megköszönő levelében. (Magyar Tudományos Akadémia. Könyvtár. Kézirattár. RAL 280/1912.)

Az „*Inter arma silent Musae*” érvényesült sajnos a bizottsági munkában is. A háborús évek egyikében, 1916-ban a Matematikai és Természettudományi Bizottság éves üléseinek a száma a korábbiakhoz mérten mintegy tizedrészére zsugorodott. Egész évben a bizottság 3 ülés tartott. (Akadémiai Értesítő. 1917. 243.)

Irodalomjegyzék

Akad. Ért.

Akadémiai Értesítő. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. (A szövegközi hivatkozásoknál az évszám és az oldalszám szerepel.) A folyóirat 1889-ig „Magyar Akadémiai Értesítő”, illetve „A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője” címet viseli, 1890-től – Szily Kálmán főtítkár bevezető „előrajzával” indulva – az új neve „Akadémiai Értesítő”, – havonta történt megjelenéssel.)

Értekezések T. T.

Értekezések a természettudományok köréből. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. A III. osztály rendeletéből. (A kötet kiadási évszámával és a tanulmány sorszámaival. Ezeket követi az oldalszám beírása, a szövegközi leírásoknál. Az I. kötet a sorozat az 1867-1869-es anyagokkal 1870-ben indult.)

Péché 1887.

Péché Antal: Alsó Magyarország bányamivelésének története. Második kötet. 1600-tól 1650-ig. A M. T. Akadémia II. és III. osztályának kiadványa. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1887. 846 oldal. (Magyar Tudományos Akadémia. Könyvtár. 111.884.)

M. T. Közl. Matematikai s Természettudományi Közlemények vonatkozólag a hazai viszonyokra. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Matematikai s Természettudományi Állandó Bizottsága. (A sorozat az I. kötet Szabó József szerkesztésében 1861-ben indult.) (Magyar Tudományos Akadémia. Könyvtár. 300.402.)

Értekezések M. T. Értekezések a matematikai tudományok köréből. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. A III. osztály-rendeletéből. (A kötet kiadási évszámával és a tanulmány sorszámaival. Ezeket követi az oldalszám beírása, a szövegközi leírásoknál. Az I. kötet a sorozat az 1867-1872. évi anyagokkal 1872-ben indult meg.)

MTE.

Matematikai és Természettudományi Értesítő. A Magyar Tudományos Akadémia III. osztályának folyóirata. (A betűszó – MTE. – után a szövegközi leírásokban a kötet kiadási évszáma szerepel. Pl.: 1913. Ezt követi az oldalszám beírása. Az I. kötet a sorozat 1882/83-ban indult.)

A kéziratos források a szöveg közben vannak feltüntetve teljes leírással.